

Sensorinių vaizdų prielaidos

SALOMĖJA JASTRUMSKYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

amorfinis@gmail.com

Sensorinių studijų ir kitų žmogaus jutimus tiriančių esamų ir naujai pumpuruojančių mokslinių disciplinų kontekste galima kelti prielaidą, jog sensoriniai vaizdai yra kultūrose ir civilizacijose įsitvirtinę reti, autonominiai ir neprognozuojami sensorinio dalyvavimo atvejai, sukuriantys nedalomus, dinamiškai vartojamus socioestetinius konstruktus, pliuralistinius jausmų hierarchijų atžvilgiu ir reliatyvistinius sąmonės ir kūno autonomijos aspektu. Sensorinių vaizdų esama visose kultūrose ir civilizacijose, tarp šių jų būna analogiški, atspindintys, besiskolinantys, persipinantys, prasilenkiantys, tačiau daugiau ar mažiau atpažįstami kaip tapatūs ir pasikartojantys savo struktūriniu prigimtimi. Sensorinių vaizdų konceptualioji padėtis patvirtina keistai nebūtiną, kontingentišką jų universalumą. Jie iš esmės yra susiję su sensorine dimensija ir pasižymi siekiu peržengti natūralų gyvybinį jos būvį. Svarbus sensorinių vaizdų aspektas yra tam tikras gyvybinis jų užribis, tiksliau, sensoriniai vaizdai yra apofatiniai, tai įkūnytumo gyvybinės raiškos apofatinė trajektorija, parodanti gyvybinę žmogaus esmę per jos neigimą ar neįmanomumą. Sensoriniai vaizdai savaip pabrėžia tai, kas neįmanoma natūraliame kūno ir jo sensoriumo būvyje, demonstruoja veržimąsi į peržengti, net jei tik imaginacinėmis sąlygomis, nes natūraliame būvyje (be kai kurių technologijomis paremtų išimčių) šis peržengimas būtų destruktivus ir negrižtamas. Taip pat sensorinis vaizdas gali apimti ir ne tokią radikalią amplitudę ir žymėti konkrečioje kultūroje arba civilizacijoje konvencionaliai neįmanomą ar dėl tam tikrų veiksmų neleistiną, draudžiamą sensorinės paradigmos peržengti. Sensorinis vaizdas siejasi su tam tikrais dariniais kultūrose, civilizacijose, jų socioestetinėse raiškose, kurie indikuoja šį sensorinį ir architektoninį nedalumą. Tokie vaizdai cirkuliuoja atitinkamame laiko ir geografiniame kontekste labai ilgai, įgyja daug formų, modifikacijų, bet išlieka aiškios atpažįstamos architektonikos, leidžiančios juos indeksuoti. Sensorinio vaizdo steigtą sąlygoja dvi į jį vienaip ar kitaip plūstančios srovės; vientiso jausmo tėkmė ir kultūriniai bei civilizaciniai impulsai. Taigi sensorinius vaizdus gali sudaryti ne tik pavienių jausmų ir kultūros artefaktų autonominės sąajos, bet taip pat išties sensorinių paradigmos sukuriamos padėties civilizacijų ar atskirų jos kultūrų dariniuose.

Esminiai žodžiai: sensorinis vaizdas, jautimas, jausmė, estetika, kūnas, civilizacija, kultūra.

Žmonės yra sensorinės būtybės. Geba justi yra universali, jos modifikacijos reliatyvios laike ir erdvėje. Nors dažnai jutimus traktuojame taip, lyg jie būtų ne-

kintamos, pagrindinės mūsų fiziologijos savybės, tačiau tai, kaip analizuojame jutiminę patirtį, priklauso nuo mūsų kultūrinio konteksto. Jutimai yra pažinimo

vartai, jėgos instrumentai, malonumo ir skausmo šaltiniai. Jutimai yra pavaldūs labai įvairiems jų struktūravimo būdams skirtingose visuomenėse ir laikotarpiuose. Mus supa jutiminių patirčių reprezentacijos, padedančios pažinti ir struktūruoti sensorinę veiklą. Tačiau sensoriniai vaizdai, kurių sampratą pradedu konstruoti ir eksperimentuoti, nėra vien juslių ar juslinės patirties reprezentacijos. Taip pat tai nėra ir (vien) optiniai vaizdai – iš vaizdo antropologijos skolinantis vaizdo sąvoką, iš tiesų parsinešama rafinuota percepcinė konstrukcija, vaizdo sąvokos saugoma tiek pat, kiek laivas vaterlinijos. Sensoriniai vaizdai yra homogeniški kultūriniai segmentai, rymantys ant identifikuotų ar konvencionaliai sukonstruotų juslių arba jų vienalaikiškų simbiozių.

Sensorinio vaizdo sampratos konstravimui visų pirma pasitarnauja sensorinis posūkis, humanistikoje įvykęs XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje, sukūręs aplink juslių tyrimus daugybę mokslinių disciplinų, pavyzdžiui, sensorinės studijos (*sensorial studies*), juslių antropologija (*anthropology of the senses*), juslių archeologija (*archeology of the senses*) ir kt. Tačiau vien šio konceptualiojo posūkio nepakaktų, nes kalbame apie vaizdo (nebūtinai vizualaus) darumą ir tęstinumą kultūrose ir civilizacijose, tad itin svarbios tampa ir į teorinę sąjungą ateina vaizdo antropologija, vizualiosios studijos ir kt. Pastarąsias inspiravo XX a. 9 dešimtmetyje įvykęs vizualusis posūkis (*iconic turn* arba *visual turn*), kurio pirmtakas 8 dešimtmetyje buvo lingvistinis posūkis (*lingvistic turn*). Sensorinio vaizdo teorijai ši chronologija, besileidžianti nuo kalbos link ikikalbinės juslinės plotmės yra labai

paranki ir teikianti nemažai metodologinių instrumentų. Be to, labiausiai jutimų tyrimus sumuojančios „sensorinės studijos“ (*sensory studies*), kaip intelektualinis siekis, leidžia mokslininkams nepaprastai ryškiai, kartais vaizduotės pagalba, taip pat netikėtai ir visceraliniu¹ būdu, atgaivinti praeities žmonių gyvenimus.² Pridurčiau, jog lygiai taip pat atsiranda galimybė priartinti savitus sensorinius pasaulius, pasklidusius civilizacijų, kultūrų, visuomenių, paskirų individų masteliuose. Sensorinį posūkį, ypač dariusį įtaką humanistikai ir archeologijai, taip pat papildė nauji atradimai psichologijoje, neuromoksle, evoliucinėje biologijoje ir medicininio vaizdo išgavimo technologijos. Be to, sensorinių studijų sritis apėmė filosofinius tyrinėjimus, nagrinėdama skirtingų visuomenių ontologines kategorijas, pvz., kaip kiekviena civilizacija ar kultūra kuria savivokos ir kūno sampratą, proto ir kūno dalyvavimo suvokiant pasaulį būdus. Kaip teigia Nicole Tilford, „ontologinis proto ir kūno padalijimas yra šiuolaikinių Vakarų kultūrinis konstruktas, kuris, atrodo, nebuvo paplitęs daugumoje senovės bendruomenių. [...] Nuo XIX amžiaus pabaigos / XX amžiaus pradžios tokie filosofai kaip Williamas Jamesas, Johnas Dewey'us, Maurice'as Merleau-Ponty ir jais sekę kognityvinės krypties mokslininkai vis dažniau tvirtina, jog nėra autonominių proto ir kūno.“³ Vadinasi, sensorinių vaizdų

1 Visceralinis [lot. visceralis – vidurių], anat. susijęs su viduriais (pilvo vidaus organais).

2 Kiersten, Neumann, Allison, Thomason. "Introduction". *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*, (eds. Kiersten Neumann, Allison Thomason), New York: Routledge, 2022, p. 1.

3 Nicole Tilford. *Sensing World. Sensing Wisdom: The Cognitive Foundation of Biblical Metaphors*.

prielaidas ateityje turėtume panardinti kūno ir proto radikaliai neatskirančioje paradigmoje, kurią vienas pirmųjų Vakaruose įtaigiai ėmėsi formuoti George'as Lakoffas veikale *Philosophy In The Flesh: The Embodied Mind And Its Challenge To Western Thought* (1999).⁴

Vadinasi, sensorinių studijų ir kitų žmogaus jutimus tiriančių esamų ir naujai pumpuruojančių mokslinių disciplinų kontekste galima kelti prielaidą, jog sensoriniai vaizdai yra kultūrose ir civilizacijose įsitvirtinę reti, autonominiai ir neprognozuojami *sensorinio dalyvavimo atvejai*, sukuriantys nedalomus, dinamiškai vartojamus socioestetinius konstruktus, pliuralistinius juslių hierarchijų atžvilgiu ir reliatyvistinius sąmonės ir kūno autonomijos aspektu. Sensorinių vaizdų esama visose kultūrose ir civilizacijose, tarp šių jie būna analogiški, atsispindintys, besiskolinantys, persipinantys, prasilenkiantys, tačiau daugiau ar mažiau atpažįstami kaip tapatūs ir pasikartojantys savo struktūriniu prigimtimi.

Tam, kad galėtume kalbėti apie sensorinius vaizdus grindžiančią sensorinę patirtį, turime pripažinti civilizacijų ir kultūrų atžvilgiu įvairią juslių sampratą. Pastaruoju metu yra visuotinai pripažįstama, kad juslių ir jų daugybiškumo apibrėžtis taki, skirtingos kultūros, civilizacijos ir net jų epochos sensorinę dimensiją kartografuoja nevienodai. Yannis Hamilakis primena: „Sensorinis patyrimas yra transkultūrinis, bet apibrėžimas ir reikšmingas sensorinių

modalumų ir jų sąveikų supratimas yra ypatingas lokaliai ir priklauso nuo [...] daugybės atributų.“⁵

Sensorinis transcivilizacinis plastiškumas taip pat priimamas ir nebekvestionuojamas. Norint į šį plastiškumą atremti sensorinių vaizdų sampratą, pakanka pasitelkti komparatyvistinę perspektyvą ir diachroninius pjūvius. Štai kai kurie sensorikos tyrinėtojai, kurių tyrimai susiję su Artimųjų Rytų civilizacijomis, pastebi laiko pojūčio, propriocepcijos, sinestezijos ir haptinio regėjimo dermę būdingą Mesopotamijoje buvusiai *melammu* sampratai⁶. Tokių pavyzdžių yra itin apstu, tad ši sensorinė įvairovė liudija apie nepaprastai plastišką žmogaus juslyną bei iš šio lankstumo kylantį jutiminių-kultūrinių konstrukčių daugį.

Svarbu yra pabrėžti sensorinių vaizdų nereguliarumą. T. y. juslių ir jų patirčių reprezentacijos neišvengiamai pasirodys bet kurioje kultūroje ar civilizacijoje ir visų pirma rymos ant įkūnytos ir įjusintos žmogaus prigimties. Tuo tarpu sensoriniai vaizdai nėra būtini nei komunikacijai veikti, nei tapatumui patvirtinti. Tai, sakytum, tam tikros sensorinės mitologemos, palaikomos ypatingų, nekonvencionalių sensorinių horizontų, dažnai net ir sensorinių transgresijų.

Man yra tekę tyrinėti du kultūrinę ir civilizacinę svarbą turinčius sensorinių vaizdų atvejus – tai sinestezija ir nesvaru-

Ancient Israel and its Literature 31. Atlanta: SBL Press, 2017, p. 7.

4 George Lakoff. *Philosophy In The Flesh: The Embodied Mind And Its Challenge To Western Thought*, Michigan: Basic Books, 1999.

5 Hamilakis, Yannis. *Archeology and the Senses: Human Experience, Memory, and Affect*, New York: Cambridge University Press, 2013, p. 10.

6 Neumann, Kiersten, Thomason, Allison. "Introduction". *The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East*, (eds. Kiersten Neumann, Allison Thomason), New York: Routledge, 2022, p. 8.

mas, tam tikra prasme jie siejasi, teikdami užuominą ir galimą tyrimų perspektyvą apie sensorinių vaizdų klasterius; nesvarumo patirtis ir jos sąlyginiai vaizdai (nebūtinai reprezentacijos) iš tiesų parodo kūno būklės neįmanomybę arba retumą, kita vertus, tai gali būti apibrėžta kaip sinestezinė būklė, keliais registrais įtraukianti pvz., vestibulinio aparato arba pusiausvyros organo vidinėje ausyje (pastaruoju metu dažnai išskiriamo kaip atskira juslė) jaudinimą ir malonumą bei kinestetines patirtis. Verta pastebėti, kad abi šios sensorinės būklės neturi autonominių reprezentacijos mechanizmų. Ir sinestezijos, ir nesvarumo vaizdai buvo konstruojami pasitelkiant po ranka tuo metu, konkrečioje aplinkoje esančius ikonografinius instrumentarius, įlaikintas bei įvietintas estetiškes ir pragmatines priemones. Šiuo atveju praverstų ir dar vienas pastebėjimas apie tai, jog ne visos kultūros ir civilizacijos steigia aiškią skirtį tarp kūno ir proto, tad šis vakarietiškos prigimties tarpkelis įkūnytume esmingai sąlygoja tam tikrų sensorinių vaizdų atsiradimą, vertę ir vartojimą. Tačiau esama sensorinių vaizdų, kurių pamatinės struktūros peržengia lokalizuotas sensorines paradigmas ir pasirodo menkai pakitę kitose sensorinėse visatose. Tai skatintų mąstyti apie tam tikras sensorines / fizikines konstantas, kurias skirtingos civilizacijos konstruoja panašiai (tai galiotų ir sinestezijos, ir nesvarumo sensoriniams vaizdams).

Tam tikra prasme abu paminėti sensoriniai vaizdai (sinestezija ir nesvarumas) yra nukreipti į transcendencijos (nesvarbu, kaip ji suprantama nekvestionuojant pačios sąvokos universalumo) perteikimą, komunikavimą – plg. sinestezija kaip

ypatinga sensorinė transcendentų kalba Vakarų simbolistinio meninio judėjimo metu XIX a. ar nesvarumo kaip sakraliosios sferos įkūnytų patirčių pranešimai Vakarų renesanso ir baroko mene (ir tam tikra dalimi tuometiniame moksle). Ilgą laiką šiuos (tikėtina tik kelis iš galimo jų spiečiaus) vaizdus buvo galima tyrinėti Vakarų meno ir kultūros kontekste, tačiau lyginamoji perspektyva buvo atvira jau tada, kadangi atitinkamos struktūros vaizdų esama kitose kultūrose ir civilizacijose, tik naudojamosi kitu po ranka esančiu vaizdo kūrimo instrumentarijumi, kitomis ikonografinėmis platformomis (pvz., Senovės Egipte iš dievybių Gebos ir Nut bei Šu sukuriama tuščia erdvė, kurioje galima nesvariai sklęsti, neimant domėn erdvės vektorių vs Vakarų baroko (XVIII a.) epochoje sukonstruota begalybės sąvoka, dariusi įtaką erdvės ir nesvarumo joje vaizdavimui). Užsiminus apie nesvarumo ir sinestezijos kaip sensorinių vaizdų jutiminę giminystę, reikia pastebėti, jog bet kuris sensorinis vaizdas, tais aspektais, kuriais jį identifikuojau, iš esmės yra sinestezinis. Galbūt sinestezija išties yra skėtinė sąvoka, arba žmogaus sensoriumo homogeniškumas yra konstanta, gaubianti visus galimus sensorinius vaizdus būtent dėl to, kad jie yra sensoriniai, t. y. bet kokioje vaizdų taksonomijoje užimantys autonominę sritį, nes konstruojami viso juslyno gebos, o ne tik regos. Sensoriniai vaizdai iš esmės neigia regos / regai sukurto vaizdo hegemoniją.

Tokia sensorinių vaizdų conceptualioji padėtis patvirtina keistai nebūtiną, kontingentišką jų universalumą. Jie iš esmės yra susiję su sensorine dimensija ir pasižymi siekiu peržengti natūralų gyvybinį jos būvį.

Svarbus sensorinių vaizdų aspektas yra tam tikras gyvybinis jų užribis, tiksliau, sensoriniai vaizdai yra apofatiniai, tai įkūnytumo gyvybinės raiškos apofatinė trajektorija, parodanti gyvybinę žmogaus esmę per jos neigimą ar neįmanomumą. Sensoriniai vaizdai savaip pabrėžia tai, kas neįmanoma natūraliame kūno ir jo sensoriumo būvyje, demonstruoja veržimasi jį peržengti, net jei tik imaginacinėmis sąlygomis, nes natūraliame būvyje (be kai kurių technologijomis paremtų išimčių) šis peržengimas būtų destruktivus ir negrįžtamas. Taip pat sensorinis vaizdas gali apimti ir ne tokią radikalią amplitudę ir žymėti konkrečioje kultūroje arba civilizacijoje konvencionaliai neįmanomą ar dėl tam tikrų veiksnių neleistiną, draudžiamą sensorinės paradigmos peržengtį.

Hipotetiškai mėginu pateikti keletą kitų sensorinių vaizdų, kuriuos „kaip vaizdą“ konstruoja anaip tol ne regos juslė, o kultūriniai, civilizaciniai, socialiniai kontekstai, prisodrinti kitų juslių percepcinės medžiagos. Šie vaizdai, vieni labiau susiję su Vakaraais, kiti universalesni tarpcivilizaciniu aspektu, taip pat yra susiję su sensorine transgresija, perscepcine neįmanomybe, netgi gyvybine destrukcija ir imaginaciniais sensoriumais. Pavyzdžiui, tai gali būti Eucharistija, autonominės kvėpavimo sferos, kaip antai dujokaukė, akvalangas, kosminis šalmas ir pan. Sedimentuoti sensoriniai vaizdai nuo paskirų percepcijos reprezentacijų skiriasi novatoriškų konstrukto ir perimtų vaizdavimo schemų lydiniu, kuomet galima atsekti atkaklų „ikonografinį darbą“, siekiant perteikti juslių vienovę atskartojančiame reikšmingame sensoriniame patyrimo. Sensoriniai vaizdai yra reliktai

milžiniškos ikonografinės pastangos, siekusios perteikti ašinius sensorinius įvykius ar jų imaginacijas, kurias grindžia to meto ir vietos galios ir žinojimo ištekliai.

Sensoriniai vaizdai gali pasirodyti esą susiję tik su fiziologinėmis gyvybinėmis funkcijomis, tačiau iš tiesų jie yra ypatingi sociosinesteziniai konstruktai, o gal net giliau – kultūriniai-sinesteziniai, civilizaciniai-sinesteziniai konstruktai. Įdomu tai, kad tuo, ką jie perteikia, parodo ne tik gyvybinį neįmanomumą, bet ir savo pačių nebūtinumą.

Sensoriniai vaizdai yra sinesteziniai konstruktai tiek juslių, tiek kultūrinių konstrukto atžvilgiu. Persipynusios ir ypatingą vientisumą sudarančios jungtys parodo ir sinestezijos nedalumą – pastaroji sensorinė samprata būdingesnė Rytų kultūroms ir civilizacijoms. Kita vertus, Vakarietiška sinestezijos samprata nuo pat jos sukonstravimo iki identifikavimo yra iš esmės dekonstrukcinė. Sensoriniai vaizdai atskleidžia, jog dekonstrukcine sinestezija gali būti apibrėžiama reikšminga faktinė ir instrumentinė juslinio patyrimo būklė, tačiau natūralus žmogaus jutimiškumas dominuoja kaip nepertraukiamas fluidiškas perėjimas iš vieno sensorinio moduso į kitą; lygiagrečiai taip gali jungtis ir kiti, nesensoriniai, pvz., konceptualūs ar plastiniai elementai sensoriniame vaizde.

Sensorinis vaizdas siejasi su tam tikrais dariniais kultūrose, civilizacijose, jų socioestetinėse raiškose, kurie indikuoja šį *sensorinį ir architektoninį nedalumą*. Tokie vaizdai cirkuliuoja atitinkamame laiko ir geografiniame kontekste labai ilgai, įgyja daug formų, modifikacijų, bet išlieka aiškios atpažįstamos architektonikos, leidžiančios juos indeksuoti.

Sensoriniai vaizdai, jei pamažu pavyktų indeksuoti jų didesnę kiekį, regis, nurodo į vieną aiškią tik sensorinei artikuliacijai pavaldžią išimties, nebūtinumo, sritį. Jie telkia savyje tai, kas gali būti įvardyta tiek sensoriniu pertekliumi, tiek sensorine transgresija. Puikiai suprantame, kad sinestezija yra sensorinis perteklius, kuris kelia daug keblumų ir net kolizijų siekiant jį atpažinti ir valdyti. Kaip sensorinis vaizdas, sinestezija yra sensorinis triukškas sujaukiantis linijines struktūras. Sensoriniai vaizdai veikiausiai yra nelinijškumo apraiškos, ir kad būtų legitimuoti, jais turi disponuoti labai stiprūs kultūriniai institutai, kaip antai religija ar medicina. Davidas Howesas įžvalgiai pastebi: „Sunku ginčytis dėl juslinės tvarkos, paremtos mokslu ar religija. Jeigu juslinės vertės suprantamos kaip grynai socialinės konstrukcijos, galima įsivaizduoti kultūrines alternatyvas. Tačiau jei jos yra neatšiejamos nuo nekintamos visatos tvarkos, tada kvestionuoti juslinį modelį reiškia abejoti tikrovės prigimtimi.“⁷ Sensorinės paradigmos yra neatšiejamos nuo galios ir žinojimo pasiskirstymo sociume.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje sinestezija intensyviai reiškėsi sekuliariose srityse, galbūt tai ir lėmė jos svarbos išsėkimą, galiausiai tapusį sąstingiu po 1940 metų. Data neatsitiktinė – karas (II Pasaulinis) taip pat buvo stiprus sociokultūrinis institutas, tačiau jis neįteigė sinestezijos (nors savitas jos apraiškas jame galima rekonstruoti, reikšmingesnės sinestezinės apraiškos kilo prieš ir po I Pasaulinio karo, jas absorbavo italų futurizmo judėjimas,

siurrealizmas ir kt.). Tačiau po 1980 metų sinesteziją kaip perteklinį sensorinį vaizdą integravo medicina ir suteikė jai vis stiprėjančią klestėjimą.

Lygiai taip pat nesvarumo vaizdą, nekvestionuojant dabar jo kilmės, integruvo autoritetingiausias tam tikrų epochų institutas – religija, (Vakaruose Katalikų Bažnyčia, tuo tarpu Bizantiškoji ikonografinė platforma nesvarumo neapėmė). Tad natūralu, kad XVIII a. pabaigoje susvyravus šiam autoritetui, nesvarumo vaizdo triumfas taip pat ima blėsti, bloškiasi į sekularius pramoginius epizodus, ir iki pat šių dienų lieka paradoksalia marginalija – pragmatiškai įprastas, bet dar įdomus. Vadinasi sensoriniai vaizdai, jų įvardijimas ir paplitimas susijęs su galia, ypač stambių sociokultūrinių institutų. Tad galimas ir kitas sensorinių vaizdų paieškos kelias – atsižvelgti į tam tikru laikotarpiu ir konkrečioje geografinėje vietoje klestinčius sensorinius vaizdus, galią laikant sensorinių vaizdų indikatoriumi.

Beje, net regimosios perspektyvos modelį taip pat panorėję galėtume traktuoti kaip sensorinį vaizdą, apimantį atmosferinę antikos perspektyvą, japonų tapybai būdingą plokščią ar registraus kylančią dinaminę perspektyvą *enkinhō* (toli-arti metodas) arba kinų haptiškai įkūnytą *toushi* (skrodžiantis žvilgsnis), Vakarų renesanse suformuotą matematinę-geometrinę optinės perspektyvos modelį, panoraminius nuo XIX a. suklestėjusius reginius, aerokartografiją, astronominę kartografiją ir dar daugelį kitų nutylėtų arba dar neidentifikuotų perspektyvos modelių. Svarbiausia yra įsisąmoninti, jog sensorinių vaizdų sąranga nekyla iš optinės

7 Howes, David. "Introduction. Empires of the Senses", in *Empire of the Senses, The Sensual Culture Reader*, (ed. David Howes), New York: Routledge, 2005, p. 15.

percepcijos reprezentacijos. Priešingai, visi paminėti ir kiti galimi sensorinių vaizdų atvejai sudaryti iš įmantraus sensorinio rezginio, apimančio daugybę klasikinių ir naujai identifikuotų juslių, haptinio patyrimo, propriocepcijos ir kt., juolab, kad daug kitų kultūrų, tarp jų ir esančios Artimuosiuose Rytuose, naudoja haptinio vizualumo sampratą, kurią patvirtina išlikę tekstai ir materialiosios kultūros reliktai.⁸

Yra tapę savaime suprantama, kad penkių juslių privilegijavimas nėra universalus laike ir erdvėje, t. y. ne visos kultūros „sensoriumą dalina lygiai taip, kaip mes.“⁹ Jusles, netelpančias į penkianarį modelį, identifikuoja tiek mūsų kultūra, tiek ir kitos kultūros. Todėl tikėtina, kad net patį penkių juslių konstrukta, taip intensyviai eksploatuojamą Vakarų kultūroje būtų galima laikyti sensoriniu vaizdu, sąlygotu ne tik laiko ir vietos, bet veikiau savito ir universalaus reiškimo – kultūrinio instrumentiškumo. Tiek garsusis gobelenas *La Dame a la licorne*, vaizduojantis jusles ir išaustas Paryžiuje apie 1500 metus, tiek Michel Serres biografija *Les cinq sens*¹⁰, parašyta 1985 metais ar Davido Mackenzie filmas distopija *Perfect Sense* perteikiantis juslių išnykimo ir besensorio žmogaus dramą, pasirodęs 2011 metais, naudoja 5 juslių aksioma. Tad gal ši aksioma pati tapo sensoriniu vaizdu? Nes nepaisant neuromokslo komentarų, nuolat plečiančių ir igilinančių

žmogaus sensoriumą, penkiausis modelis regis yra daugiau nei tik sąlyginis juslių skaičius. Gal sensoriniais vaizdais tampa tam tikri kultūriniai-sensoriniai segmentai? Gal tai sąlygoja kultūrinis kaupimas ir kartojimas? O galbūt šis tapsmas sensoriniu vaizdu ateina iš niekaip neartikuliuojamos žmogaus ir pasaulio sąjungos, kylat komunikacinės būtinybės slėgiui? Arba iš tam tikro „ekonominio“ santykio su sensoriniu pertekliumi patyrimo.

Pavyzdžiui, daugybė neurologinių ir psichologinių tyrimų atskleidė esant kūno mechanizmus ir neuronines struktūras, būdingas kitoms juslėms, kurių mūsų kultūra dar nežino ir neartikuliuoja. Kita vertus, šių juslių buvimas buvo numanomas, bet paslėptas dar Apšvietos epochoje, kuomet struktūrinė hierarchija iš mąstymo ir socialinio valdymo buvo tiesmukai perkelta į žmogaus sensorinę plotmę. Kūnas yra juslių širma, jis dengia pastarąsias ir mąstymo ekonomija dažnai pasirenka patogiausią, nors nebūtinai adekvačiausią juslyno modelį. Veikiausiai taip yra nutikę su šiuo aristotelišku, eurocentrišku, patogiu, sekliu ir inertišku, bet vis dėlto intensyviai vartojamu penkių juslių sensoriniu vaizdu, jei jau sutiktume su tokia hipotezine reiškimo inauguracija. Juolab kad jau Aristotelio laikais penkianaris sensoriumas buvo traktuojamas kaip dirbtinis ir sunkiai priimamas amžininkų. Kita vertus, pačios visuomenės sukuria *sensorines tvarkas*¹¹ ir jomis įvairiai disponuoja.

Sensoriniai vaizdai nėra heterogeniški. Jie išnyra skirtingiausiose žmogaus veiklos

8 Hamilakis, Yannis. *Archeology and the Senses: Human Experience, Memory, and Affect*, New York: Cambridge University Press, 2013, p. 75.

9 Howes, David, Classen, Constance. "Sounding/Resounding Sensory Profiles," in A. Schellenberg and T. Kruger, eds., *Sounding Sensory Profiles in the Ancient Near East*, Atlanta: SBL Press, 2019, p. 3.

10 Serres, Michel. *Les cinq sens*, Paris: Grasset, 1985.

11 *The Varieties of Sensory Experience: A Sourcebook in the Anthropology of the Senses*, (ed. David Howes), Toronto: University of Toronto Press, 1991.

sirtyse jau būdami vientisi dariniai; tokio *homogeniškumo* garantas visų pirma yra pats sensorinis pradai, kuris lemia bet kokios žmogaus veiklos integralumą. Sinesteziją galima laikyti tam tikra kultūrine manifestacija ir būtent sensoriniu vaizdu dėl to, kad ji yra per betarpišką atsikartojimą atpažįstamas darinys (ši atpažįstamumą steigia įvairios kultūrinės ir civilizacinės doktrinos), tačiau kaip sensorinis vaizdas ji maskuoja sensoriumo pažinimą ir eksploatavimą. T. y. sensoriniai vaizdai yra tam tikros dalinės imaginacijos, sustojusios ties pasaulio inteligibilumo riba, tapusios sau pakankamos. Sensoriniai vaizdai anaipol nesutelkia savyje viso jais išreiškiamo sensorinio ištekliaus, priešingai, jie nurodo galimybes ir yra pakankamai atviri įtraukti viską, kas padidintų jų tankį.

Sensorinis vaizdas yra autonominis. Sykį susiformavęs, jis gali būti itin talpus, bet nesuirti, geba išlikti tūkstamečius, bet absorbuoti visas įmanomas modifikacijas taip, kad jos neužgožtų jo atpažįstamumo. Davidas Howes ir Constance Classen taikliai įvardija grindžiančią sensorikos galią, kuri veikiausiai gali paremti šiame tyrime keliamą sensorinių vaizdų hipotezę: „jutimas toks galingas yra dėl to, jog jis yra gyvas patyrimas, o ne intelektinė abstrakcija.“¹² Jokie kiti kultūrų ir civilizacijų sukurti vaizdai nepasižymi tokiu tvarumu. Ir nors žmogaus sensorika taip pat yra plastiška (na, gal ne tiek, kiek žmogaus savivoką steigiančios doktrinos), kintanti laikuose ir vietose, sensorinio vaizdo sąranga primena antiseisminius įrenginius.

12 Howes, David, Classen, Constance. *Ways of Sensing: Understanding the Senses in Society*. London: Routledge, 2014, p. 7.

Taigi sensorinio vaizdo steigtą sąlygoja dvi į jį vienalaikiškai plūstančios srovės; vientiso juslo tėkmė ir kultūriniai bei civilizaciniai impulsai. Suponuoti vientisą juslą ir juo grįsti sensorinių vaizdų atvejus – pernelyg lengvas uždavinys. Kur kas sunkiau iš vientiso juslo pozicijos paaiškinti išskirtines sensorines būkles, kuomet patiriami neįprasti pojūčiai, kaip antai spalvotas garsas ar taktilinis skonis. Galbūt vientisajame juslyne esama įtrūkimų, „tektoninių plokščių“ poslinkių, kurių sąlygoti patyrimai anaipol nėra vientiso, homogeniško sensoriumo atvejai. Veikiausiai homogeniškas juslynas apskritai neimplikuoja tų specifinių sensorinių atvejų, kurie ir teikia potencialą tapti sensoriniais vaizdais. Tai, ką mes jau įpratome Vakaruose vadinti sinestezija, ir ką, reikšmingai Rytų-Vakarų dichotomijos nuostabai, adaptuoja vientisą sensoriumą pripažįstančios Rytų kultūros, kaip tik ir yra integralus ir dinamiškas sensorinis vaizdas, kurį derėtų aiškiai skirti nuo visų pojūčių vienovių, *intersensoriality* klodų, *multisensorialiaty* jutiminių tinklų, *polisensorelle* būklių ir kito, natūralaus ir nedalaus juslinio buvimo. Transgresyvos išimtys, kuriomis minta sensoriniai vaizdai, jų pirminis substratas – neįmanomos ar bent retos sensorinės būklės. Galbūt pretenzijos tektų inertiška tapusiai sinestezijos sąvokai, tačiau ji, būdama šuoliškų sensorinių virsmų metafora, gali tapti įrankiu identifikuojant vieną iš universaliausių sensorinių vaizdų. Tačiau ji grindžia pati save kaip sensorinį vaizdą. O kitus įmanomus, atrastus ir neatrastus sensorinius vaizdus paremia homogeniško sensoriumo transcivilizacinė paradigma.

Regis, sensorinio vaizdo sąvoka anaip-
tol nėra nominalistinė. Jos instrumentinis
potencialas tampa akivaizdus koncep-
tualiai atskiriant ir apginant sinestezijos kaip
transgresinės juslo būklės autonomiją ir
nesuplakant į labai miglotą ir neprodukty-
vią nediferencijuoto sensoriumo sampratą.
Sensoriniai vaizdai yra kultūriškai įtvirtinti
sensoriniai šuoliai, lūžiai, nederinės, near-
tikuliuojami percepcijos įvykiai, kažkada
prasidėję ir besitęsiantys nežinios. Sensorinė
kontradikcija apsigavusi sensorinio vaizdo
šerdyje. Natūralus sensorinis buvimas, nors
ir reikalauja pastangų jį atpažinti ir pripažinti
(pvz., Merleau-Ponty kūno fenomenologija),
tačiau jis nekildina sensorinių vaizdų, nes šie
jį esmiškai apklausia. Sensorinis vaizdas – tai
nenatūralumo deklaracija juslo teritorijoje.

Taigi, nors šiuolaikinis neuromokslas
sinestezinius jausmų įvykius, peržengiančius
įprastumo ribas laiko natūraliais ir netgi
atitinkamu dažnumu pasiskirsčiusius po-
puliacijoje, vis dėlto kultūriniu lygmeniu
šie įvykiai sudaro nenatūralumo klasterį,
galiausiai virstantį sensoriniu vaizdu. Nors
nesvarumo patirtis tapo technologiškai įgy-
vendinama (erdvėlaiviai ar simulatoriai)
arba pragmatiškai nepastebima (sūpuoklės,
povandeninis kūno patyrimas etc.), iš tiesų
šis patyrimas ir jo (at)vaizdas yra nenatūra-
lus ir savo ankstyviausiais ikonografiniais
pavyzdžiais šliejasi prie viršnatūralios ti-
krovės, kurią atstovauja religinė vaizduotė.
Nenatūralumo salos, iškylančios iš visą
žmogaus patyrimą semiančios sensorinės
apstybės tampa sensoriniais vaizdais, kurie
kaip tik ir pabrėžia jausmų kaip tokios esatį,
susklaidžia jos grynumą ir atskirumą, kad
dialektiškai vėl patvirtintų jos panirimą
homogeniškajame sensoriume.

Taigi sensoriniai vaizdai visų pirma yra
sensorinių paradigmų konfliktų, virsmų, jus-
linio-kultūrinio nestabilumo liudininkai. Ir
veikiausiai sensorinės neapibrėžties amorti-
zavimo būdai. Kadangi sensorinės sąrangos
itin varijuoja kultūrose ir civilizacijose, dėl
ko jokia jausmų negali būti suprantama besąly-
giškai tapačiai ir nekintamai, ima formuotis
sensorinių vaizdų posluoksnis, paslaptingos
paskirties tvermė, kuri gali atsilaikyti prieš
begalines sensorines variacijas. Kadangi
sensoriniai vaizdai nėra nuosekliai tyrinėti,
netgi nemėginama jų kaip tokių suponuoti,
visiškai neaišku, iš kokios biologinės būtiny-
bės ir kultūrinio veikimo būdo jie kyla. Net
atsainus žvilgsnis į sensorinius vaizdus gali
lengvai atmesti jų simbolizacijos funkciją,
socialinio instituto rudimentinę prielaidą,
vaizdo kaip įvykio ar kūno dublikato mo-
delį, geštaltines iliuzijas ir kt. Sensoriniai
vaizdai yra gyvi ir intensyviai dalyvauja,
jie atsparūs fundamentalioms kultūrinėms
transformacijoms, nors vienaikiškai seka
paskui fizinę jausmų ir kultūrinę artefaktą. Tad
sukurti sensorinių vaizdų teoriją yra ištis
keblu, nes jie rymo neapibrėžtoje terpėje
tarp įvykio ir prigimties.

Sensorinių vaizdų prielaidos veikiausiai
glūdi imanentiškoje sensoriumui įtampoje,
tarsi siekiančioje įtvirtinti ir išlaikyti tam
tikras jausmų struktūras, nelyginant senso-
rinius rezervatus, kuriuose jausminiai dėmenys
bus išsaugomi atsparūs. Galėtume laikyti
sensorinius vaizdus sensoriniu-kultūriniu
archyvavimu, kuriuose užsilieka, užstringa
ir tampa nežinomam tikslui išsaugomos
kai kurios jausmų derinės ir struktūros (verta
būtų atkreipti dėmesį į jų selektyvumą ir
pastarojo pobūdį). Kol kas neaišku, kokia
galėtų būti tokio archyvavimo, konserva-

vimo paskirtis kultūriniu ar civilizaciniu lygmeniu, bet esama estetinio malonumo ir net (drįsčiau pateikti sąvoką) „estetinio saugumo“ sensorinių vaizdų atvejuose, kuomet jie nepasiduoda nusveriami ar ištrinami naujų socialinio žinojimo ir įpročių būdų. Dar daugiau, sensorinis vaizdas netgi nepadvelkia anachronizmu, nepaisant jei ir rymo ant pasenusių sensorinių paradigmu, nuneigtų, pamirštų ar angažuotai nebevarojamų sensorinio tarpsmo pasaulyje būdų. Sensoriniuose vaizduose glūdi kai kas ašinio, lemiančio, išsiveržusio iš pačios jutimiškumo gelmės, pažymint, jog bet kokie atsiradę ir gyvavę jutimiškumo būdai yra ypatingi dariniai, kurių nenori prarasti nei organinis impulsas, nei artefaktinė atliktis. Sensoriniai vaizdai yra paslaptingas civilizacinis kaupimas, įgudus juos pastebėti atsivertų sensorinių nuogulų sluoksnius, veikiamaisi atrastume išties sensorinių eonų kaitą. Sensoriniai vaizdai steigiasi, viena vertus, priartėdami prie žmogaus juslinės prigimties ribų ir net jas peržengdami, kita vertus, palaikydami kultūrinę-sensorinę sedimentaciją, atsitiktinėmis intencijomis segmentuodami lakią jutimiškumo istoriją. Antikinis ir modernus sensoriumas labai skiriasi savo veikimo būdais, tačiau sensoriniai vaizdai yra tarsi neįtikėtinai tvirti Gardo tiltai, liudijantys neįveikiamą žmogaus sensorinę savikūrą.

Atpažinti ir lyginti sensorinius vaizdus gerokai lengviau vien Vakarų civilizacijoje arba Rytų – Vakarų civilizacijų santykių. Sensorinių vaizdų atpažįstamumas Rytų ir Vakarų civilizacijose ir abiejų šių perspektyvų pusių byloja daug reikšmingų dalykų. Nepaisant savitų pamatinių sensorinių paradigmu, jas įmanoma sieti ir lyginti, nes tarp jų esama universalaus sensorinio

klodo, kuris susisiečia ir veikiamaisi gali būti grindžiamas giliais ikiistoriniais ir istoriniais civilizaciniais mainais. Kitaip yra su unikalėmis sensorinėmis paradigmomis, būdingomis kitoms po planetą išsibarsčiusioms kultūroms ir civilizacijoms, kurios rymo ant esmingai kitokių sensorinių struktūrų, kurios pradėtos aptikti ir tirti XX a. besivystant etnologijai ir antropologijai. Šių savitų, bet itin izoliuotų sensorinių visatų egzistavimo faktas ir medžiaga parodo visiškai naujas perspektyvas ne tik žmogaus sensorikos tyrimuose, bet ir atskleidžia, kokia iš tiesų natūrali ir įsigyventa yra Rytų – Vakarų konceptuali dinamika, kokia ši dvinarė struktūra yra mums sava ir jauki, lyginant su bauginančiais kitokiais sensoriniais buvimo būdais, aptinkamais anapus šios Rytų – Vakarų koegzistencijos. Kitaip tariant, bandymai suprasti sensorinį – civilizacinį plastiškumą itin priartina tas civilizacijas, kurias laikėme tolimomis ir parodo, jog sensorinis svetimumas yra lyg dar vieno pamatinio, naujai aptikto sensorinio vaizdo architektonika. Rytų – Vakarų civilizacinė dinamika iš tiesų nesuteikia mums sensorinio svetimumo kaip dar vieno transgresinio sensorinio vaizdo patirties veikiamaisi dėl ilgus amžius trukusių civilizacinių mainų, migracijų ir difuzijų. Tačiau labiau izoliuotos geografinės vietos išlaikė ypatingus sensorinius *locus*, kurių esminis mūsų patiriamas aspektas yra sunkiai artikuliuojamas sensorinis Kitas.

Pvz., Constance Classen aprašo, kaip Amazonės Desana gentis suvokia smegenis lyg avilį, pripildytą skirtingų spalvų, skonių, tekstūrų ir moralinių pasekmių medaus.¹³

¹³ David Howes. "Introduction. Empires of the Senses", in *Empire of the Senses, The Sensual Culture Reader*, (ed. David Howes), New York: Routledge, 2005, p. 12.

Arba Peru gyvenančios Cashinahua genties sensorinė epistemologija yra pagrįsta sudėtinga kūno moduliškumo teorija. Jie neskiria proto ir kūno dichotomijos, nes esančios tik autonominės ir savitai koordinuojamos odos, ausų, akių žinios ir pan.¹⁴ Tuo tarpu Vakaruose esame taip pripratę prie mokslinio vizualizmo, kad beveik nenujaučiame kitokių pasaulio juslinio suvokimo paradigmų galimybės nei jų poreikio. Vakarietiškos sensorinės paradigmos ilgą laiką buvo neapklausiamas pasaulio pažinimo pagrindas, tuo tarpu sensorinis Kitas (geriausiu atveju) siejosi su egzotika, keistumu, buvimo žmogumi marginalijomis, o ne su paradigmine alternatyva. Beje, kitokių sensorinių pasaulių egzistavimas kelia iššūkį sensoriniam vaizdui kaip jutiminei transgresijai. T. y. galime pakankamai aiškiai numanyti, kas yra sensorinis užribis ir jutiminio patyrimo neįmanomybė Vakarams būdingoje sensorinėje paradigmoje, tačiau susidurdami su kitais jų variantais, sensorinės transgresijos pamatuoti negalime niekaip kitaip, tik kiek ji gali būti apribota universalios žmogaus fiziologijos (bet ir čia nėra konstantų, turint omenyje, jog žmonės gyvena įvairius fiziologinius-sensorinius iššūkius keliančiose aplinkose, pvz., aukštikalnėse, itin užterštose teritorijose arba praktikuoja tam tikras fiziologines ir jutimines ribas praplečiantį gyvenimą (pvz., tam tikrų kultūrų įtvirtintas povandeninis maisto ir kitų gėrybių rinkimas).

Tad kol kas tokį sensorinį Kitą galime aprėpti ir sumuoti kaip mūsų įprastinę percepcinę patirtį peržengiantį sensorinį

vaizdą. Beje, Vakarų estetika iš siurrealizmo (kurį įžvalgiai tyrinėjo ir antropologas Geertzas Cliffordas¹⁵) atsineša keistumo, sukeistimimo (*uncanny*) sąvoką ir pastaroji gali pasitarnauti kaip kultūrinė užuomina į sensorinį keistumą kaip patį sensorinį vaizdą. Šiame straipsnyje aptakiai kalbame apie tarpcivilizacinę ir tarpkultūrinę sensorinį keistumą, tačiau sensorinio keistumo sąlyga esama bet kurios civilizacijos, kultūros, etninės grupės, bendruomenės viduje ir net pavienių individų atvejuose, kuomet išskirtines ar ekstremalias sensorines patirtis tampa keblu klasifikuoti. Kadangi sensorinis keistumas, dažnai pasireiškia kaip fundamentaliai kita, neordinari, svetima percepcinio gyvenamo pasaulio suvokimo struktūra, radikalčiai kitokia juslių hierarchija ir jų semantika, jis gali būti identifikuojamas kaip autonominis ir homogeniškas sensorinis vaizdas.

Taigi sensorinius vaizdus gali sudaryti ne tik pavienių juslių ir kultūros artefaktų autonominės sąlajos, bet taip pat ištisų sensorinių paradigmų sukuriamos padėtos civilizacijų ar atskirų jos kultūrų dariniuose. Sensoriniai vaizdai yra jutimiškumo dermės, kuriose glūdi pirmąpradžiai jutimiškumo ištekliai – paklūstantys civilizacinių ir kultūrinių ciklų dėsniams, tačiau savitai užrakinti ir juose išstveriantys, išliekantys. Sensorinis vaizdas yra universali žmogaus jutimiškumo „civilizacija“, persmelkianti jo buvojimą ir raišką pasaulyje. Daugelį neperprantamų ar net neaptinkamų žmogaus kultūrinių reiškinių galima apčiuopti ir tirti juos žymint ir „matuojant“ sensoriniais vaizdais. Ne vien pastarųjų faktinis akivaizdumas ar estetinis

¹⁴ David Howes. „Introduction. Empires of the Senses“, in *Empire of the Senses, The Sensual Culture Reader*, (ed. David Howes), New York: Routledge, 2005, p. 11.

¹⁵ Geertz Clifford, *Kultūrų interpretavimas*. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

unikalumas yra vertingi – kur kas pravarčiau juos traktuoti kaip savaiminius gyvus žmogaus jutimiškumo modelius, riboženklus, vektorius, nurodančius į sensorinį žmogaus perviršį, apstybę, perteklių, „sensorinį žmogaus slėgį“, kuris lemia žmogaus buvimo ir veikimo pasaulyje būdus.

Vietoje išvadų

Galbūt įmanoma prieiti išvados ir metodo, kuriame pakaktų identifikuoti sensorinį vaizdą ir iš jo, lyg iš šilkverpio kokono

išvynioti dar neartikuluotus juslių ir artefaktų dinamikos posluoksnius, per sensorinių vaizdų atvejus arba jų stoką atrasti civilizacijų giminystę, o gal svetimumą, naujus juslių pavidalus ir jų klasterius, istorines kūno ir artefakto inversijas ir t. t. Nes sensorinis vaizdas nėra kultūrinės gamybos pramoga ar istoriškai supančiotų tradicijų implikacijos. Žmogaus sensoriumas yra gyvas civilizacijų pulsas. Iš pastarojo kyla sensoriniai vaizdai yra iškalbingesni, nei esamos mokslo paradigmos geba klausytis.

Literatūros sąrašas

- | | |
|---|--|
| <i>Clifford, Geertz, Kultūrų interpretavimas.</i> Vilnius: Baltos lankos, 2005. | <i>the Senses in Society.</i> London: Routledge, 2014. |
| Hamilakis, Yannis, <i>Archaeology and the Senses: Human Experience, Memory, and Affect</i> , New York: Cambridge University Press, 2013. | Lakoff, George, <i>Philosophy In The Flesh: The Embodied Mind And Its Challenge To Western Thought</i> , Michigan: Basic Books, 1999. |
| Howes, David, "Introduction. Empires of the Senses", in <i>Empire of the Senses, The Sensual Culture Reader</i> , (ed. David Howes), New York: Routledge, 2005. | Serres, Michel, <i>Les cinq sens</i> , Paris: Grasset, 1985. |
| Howes, David, Classen, Constance, "Sounding/Resounding Sensory Profiles," in A. Schellenberg and T. Kruger, eds., <i>Sounding Sensory Profiles in the Ancient Near East</i> , Atlanta: SBL Press, 2019. | <i>The Routledge Handbook of the Senses in the Ancient Near East</i> , (eds. Kiersten Neumann, Alison Thomason), New York: Routledge, 2022. |
| Howes, David, Classen, Constance, <i>Ways of Sensing: Understanding</i> | Tilford, Nicole, <i>Sensing World, Sensing Wisdom: The Cognitive Foundation of Biblical Metaphors. Ancient Israel and its Literature</i> 31. Atlanta: SBL Press. |
| | <i>The Varieties of Sensory Experience: A Sourcebook in the Anthropology of the Senses</i> , (ed. David Howes), Toronto: University of Toronto Press, 1991. |